

FOGALMAK

Geoszférák

gravitációs anomália:	a számított gravitációs értéktől való eltérés
mágneses elhajlás (<i>deklináció</i>):	a mágneses É-i és D-i pólusnak eltérése a földrajzi É-i illetve D-i pólushoz képest
rengéshullám:	a földrengések által keltett, s a Föld belsejébe behatoló hullámos mozgás
földkéreg:	a Föld legkülső, szilárd halmazállapotú gömbhéja
szárazföldi kőzetlemez:	olyan, az asztenoszféran elmozduló kéregdarab, mely szárazföldet szállít a hátán
óceáni kőzetlemez:	olyan, az asztenoszféran elmozduló kéregdarab, mely óceánt szállít a hátán
földköpeny:	a földmag és a földkéreg között elhelyezkedő gömbhéj, melynek felső része szilárd, alsó része képlékeny halmazállapotú. Képlékeny része az asztenoszféra
földmag:	a Föld legbelső gömbhéja, melynek külső része folyékony, belső része szilárd halmazállapotú
kőzetburok (<i>litoszféra</i>):	a Föld szilárd része, mely a a földkéregből és a földköpeny felső szilárd részéből áll
geotermikus gradiens:	az az érték, mely megmutatja, hogy egy adott helyen a Föld belseje felé haladva 100 méterenként, hány fokkal nő a hőmérséklet. Ennek átlagértéke $100\text{m}/3^{\circ}\text{C}$, de ez az érték a vulkanikus övezetben nagyobb, az ősföldek területén pedig kisebb mértékű
óceáni hátság:	óceánok közepén található, környezetükből kiemelkedő alakzat
hasadékvölgy:	a hátságok tengelyében húzódó hosszanti völgy, melyen keresztül az óceán alatti felszínre feltör az asztenoszféra forró kőzetolvadéka
vulkáni szigetív:	két óceáni lemez találkozása esetén az alábukás következtében magasba emelt szigetsor
mélytengeri árok:	két, egymás alá bukó lemez találkozásánál húzódó, az alábukási (<i>szubdukciós</i>) zónát jelölő mély tengeri árok
lemeztektonika:	a kőzetlemezek mozgásaival kapcsolatos, több földi jelenséget (<i>kontinensek vándorlása, óceánok születése, földrengések, vulkanikus tevékenységek, hegységképződések</i>) magyarázó elmélet (Megalkotója: Alfred Wegener német meteorológus – 1912)
kőzetburok	(<i>litoszféra</i>) a földkéreg és a földköpeny felső része együttesen alkotja a kőzetburkot

párnaláva	a tenger fenekén egymástól eltávolodó lemezszegélyek mentén feltörő izzó magma a hideg víz hatására gyorsan, majd párnaformában megszilárdul
óceáni hátság	az óceán közepén a környezetéből kiemelkedő alakzat
gyűrődés	az egymáshoz közeledő kőzetlemezek képlékeny rétegei oldalirányú nyomás hatására felboltozódnak és redők keletkeznek
vetődés	a szilárd kőzetanyagban oldalirányú erők hatására bekövetkezett függőleges, esetleg vízszintes irányú, törésvonalak mentén történő elmozdulás
földrengés	a mozgó kőzetlemezek széleinél, mélyen a földkéreg alatt játszódik le, ahol a felgyülemlett belső feszültség kiváltja a rengést
hipocentrum	a földrengés kipattanásának helye a mélyben
epicentrum	a földfelszín rengéshelyek feletti része, amit rengésközpontnak nevezünk
szeizmométer	a földrengés erősségét mérő műszer
magmás tevékenység	a magma mozgásával kapcsolatos folyamat
vulkanikus tevékenység	azokat a magmás tevékenységeket, amelyek a felszínen játszódnak le
magma	megolvadt kőzetolvadék
magmatizmus	mélységben lejátszódó magmás folyamat
robbanásos vulkán	olyan vulkán, amely hirtelen robbanással töri át a legfelső kéregréteget (pl.: Krakatau, Mt. Pelée)
lávaömléses vulkán:	kráterén keresztül a gőzök és gázok mellett híg láva ömlik ki a felszínre (pl. Hawaii-szigetek vulkánjai: Mauna Loa, Mauna Kea)
vegyes típusú vulkán:	robbanásszerű kitörése lávaömléssel párosul (pl.: Vezúv, Etna, Fuji)
fumarola	vízgőzfeltörés, mely sok oldott anyagot tartalmaz (pl.: Yellowstone Nemzeti Park, Izland, Új-Zéland)
gejzír	időszakos forró vizű kilövellés, mely a kőzetrepedésekben visszaáramló víz forráspontig hevülése és a buborékképződés következtében vízoszlopként tör a felszínre (pl.: Yellowstone Nemzeti Park: Öreg Hűség; Kamcsatka, Japán, Izland, Új-Zéland)

szolfatára	kénes kigőzölgés, mely során a vízgőzzel kénhidrogén, kén-dioxid szabadul fel. (pl.: Solfatara kráter Nápoly mellett)
iszapfortyogó	a feltörő meleg víz az agyagásványokat kioldja, melyet a felszivárgó gázok bugyogva törnek át (pl.: Yellowstone Nemzeti Park)
mofetta	szén-dioxid kigőzölgés (pl.: Kutya barlang Nápoly mellett; Torjai Bűdös-barlang a Hargitában)
szénsavas forrás	savanyúvíz (Erdélyben borvíznek nevezik)
magmakamra:	a kéreg ürege, melyben a felszínre utat nem találó magma lassan kihűlve megszilárdul
pluton	a mélységben megszilárdult magmából kialakult közettömb
lakkolit	a földkéreg felső részében megszilárduló, lencséhez, gombához hasonlító közettömeg
telér	a kőzetpedésekbe behatoló és lehűlő magmából alakul ki, gyakran ércben gazdag hely
lávatakaró	ha a földkéreg mély törései szabdalják fel, a felszínre jutó láva takarószerűen fedi be a területet
csatornás vulkanizmus	a magma egy csatornán keresztül halad a felszínre
kráter	a vulkán felszíni nyílása (szája), melyen keresztül a láva a felszínre ömlik
vulkáni kúp	a kihűlő lávából a felszínen keletkező kúp alakú képződmény
kaldera	újbóli kitörés során szétroncsolódott kráter , mely a pihenő vulkánok szájának (kráterének) megszilárduló lávája kirobbantásával keletkezik (pl.: Vezúv, Mt. St. Helen)
vulkáni bomba	vulkáni kitörés során a magasba lövellt lávából megszilárduló, a felszínre visszahulló ökölnagyságú kőzetdarab
lapilli	gömb vagy lencse alakú lávacsepp
vulkáni homok	0,2-4 mm átmérőjű vulkáni anyag
vulkáni por	a vulkáni homoknál apróbb szemű vulkáni törmelék
ásvány:	a földkéreg egynemű, egyetlen kémiai képlettel leírható szeretlen eredetű alkotóeleme
kőzet:	ásványtársulás
mélységi magmás kőzet	a magmából a Föld felszíne alatt megszilárduló kőzet
kiömlési magmás (vulkanikus) kőzet	a felszínre törő magmából (láva) szilárdul meg.

vulkáni törmelékes kőzet	robbanásos kitörés során a kirepülő lávafosztlányokból keletkezik.
törmelékes üledékes kőzet	az egyszer már kialakult kőzet <i>aprózódása</i> vagy <i>mállása</i> során létrejött kőzetdarabok tovaszállításával és felhalmozódásával keletkezik.
vegyi üledékes kőzetek	vegyi úton, oldószer hatására (a természetben ez a víz) keletkezett kőzetek
szerves üledékes kőzetek	egykor élt, majd elpusztult élőlények maradványából jönnek létre
aprózódás	feldarabolódás: <i>fizikai változás</i> , mely során a kőzet mérte, alakja változik meg, szerkezetében megegyezik az anyakőzettel;
mállás	<i>kémiai változás</i> , a kőzet szerkezetében is megváltozik
szénfélék	elhalt növényekből, levegőtől, víztől elzárva, nagy mélységben, nagy nyomás alatt, több száz millió év során alakulnak ki.
szénhidrogének	(szénből és hidrogénből álló vegyületek) kőolaj, földgáz : elpusztult állatok szerves anyagának bomlásával, üledékrétegekkel befedve, víztől és oxigéntől elzárva millió évek alatt alakul ki.
átalakult (metamorf) kőzetek	az egyszer már kialakult kőzet a kéregmozgások során (vetődés) a mélybe kerülve, a nagy nyomás és/vagy a magas hőmérséklet következtében szerkezetében megváltozik
érc	fémet tartalmazó kőzetek
fosszília	ősmaradvány
vezérvüület	egy adott korra jellemző ősmaradvány
lenyomat	ha az élőlény anyaga nem marad meg csak a formája
viszonylagos kor	a mélyebben fekvő kőzetek idősebbek, a magasabban elhelyezkedők fiatalabbak
abszolút kor	radioaktív izotópok segítségével határozzák meg, melyeknek lebomlási üteme állandó, ezért a radioaktív anyagok és a nem radioaktív anyagok arányából lehet következtetni a kőzet kialakulásának idejére
paleomágneses módszer	a mágnesezhető anyagot tartalmazó kőzetek megőrzik keletkezésük idejének mágneses irányát. Ennek segítségével lehet meghatározni egyes földtörténeti események korát
őslégkör	a Föld első légköre, melyből hiányzott a szabad oxigén

ősóceán	a légkör lehült, lecsapódott vízgőztartalmából kialakult hatalmas kiterjedésű állóvíz
ősföld	a földtörténet ősidejében megszilárdult kéregdarab
ózonburok	háromatomos oxigént tartalmazó réteg, mely megszűri a Nap káros ultraibolya sugarait
Pangea	az óidő végének összefüggő ősföldje
Panthalassza	a Pangeát körülvevő ősóceán
Laurázsia	a középidőben szétnyíló Pangea északi része
Gondvana	a középidőben szétnyíló Pangea déli része
Thetys tenger	a Laurázsiát Gondvánától elválasztó tenger
Belső erők	gravitáció (<i>tömegmozgás</i>), kőzetlemezek mozgása, vulkáni kúpok, láva- és tufatakarók képződése, hegységek kiemelkedése (<i>gyűrődés</i>), medencék és árkok besüllyedése (<i>vetődés</i>)
Külső erők	időjárási elemek (<i>napsütés, hőmérsékletváltozás, csapadék, szél</i>), felszíni vizek (<i>óceánok, tengerek, folyók</i>), jég (<i>belföldi jégtakaró, gleccserek</i>), élővilág
Letarolás	a felszín pusztulása és az elszállítás együttesen
karr	a mészkőfelszín barázdái
karrmező	(<i>ördögszántás</i>) karokkal teli felszín
víznyelő	a felszínt a felszín alatti üregekkel (barlang) összekötő tölcseírszerű mélyedés
dolina	(<i>töbör</i>) a karsztfelszín tál alakú mélyedése
uvala	több egymásba nyíló dolinából (töbörből) jön létre
polje	a karsztfelszín nagyméretű, több dolinából összeszakad medencéje
barlang	a felszín alatt található üreg
cseppkő	a barlangba érkező vízből kiváló mészcseppekből keletkezik a. Ez lehet álló cseppkő (<i>sztalagmit</i>), ha a barlang talapzatára cseppent mészcseppekből épül fel; lehet függő cseppkő (<i>sztalagtit</i>), ha a barlang mennyezetére rakódott mészcseppekből épül fel; lehet cseppkő-oszlop (<i>sztalagnát</i>), ha a mennyezetről lelógó és a talapzat felől épülő cseppkövek összenőnek.

vakkürtő (<i>aven</i>) és a zsomboly (<i>aknabarlang</i>) vízszintes járatból keletkezik függőleges kiterjedéssel	
búvópatak	a felszínről a mélybe kerülő, majd ismét a felszínre törő patak
karsztforrás	az a hely, ahol a búvópatak ismét a felszínre tör
dolina vagy, polje-tó	dolinákban, poljékban meggyűlt vízből keletkezik, ha azok alján felhalmozódik a vízzáró anyag (<i>réteg</i>), amely általában agyag .
vízzáró réteg	olyan kőzetreteg, amely nem engedi át a vizet (pl.: agyag)
szifon	vízzel kitöltött barlangjáratot
ősmasszívum	a Föld legidősebb, a földtörténeti ősidőben kialakult kéregdarabja (ősföld, pajzs, kratogén)
fedett ősmasszívum	olyan ősmasszívum, melynek a felszínén vízszintes üledékrétegek találhatóak, melynek anyaga: homok, agyag, mészkő, dolomit
fedetlen ősmasszívum	olyan ősmasszívum, melynek a felszínén az ősi kőzet található meg fedő üledékrétegek nélkül
lekopott röghegység	a földtörténet őidejében kialakult, az ősföldek pereméhez felgyűrődött, kialakulásakor fiatal lánchegység, mely a külső erők pusztító hatására mára lekopott hegységgé, melynek jellemzői: széles völgyek, medencék, lekerekített hegycsúcsok, lankás lejtők, alacsony magasság (Kaledóniai-, Variszkuszi-hegységrendszer)
fiatal lánchegység	a földtörténet újidejének harmadidőszakában kialakult hegység, melynek jellemzői: nagy magasság, csipkézett párhuzamos gerincek, szűk, mély völgyek, meredek oldalak (Eurázsiai-, Pacifikus-hegységrendszer)
síkság	hatalmas kiterjedésű sík terület, melynek lejtése nem haladja meg 100 m-enként a 60 cm-t.
alföld	tengerszint feletti magassága 0-200 m között (pl.: Alföld, Nyugat-szibériai-alföld, Kínai-alföld)
mélyföld	tengerszint feletti magassága 0 m alatt (pl.: Kaszpi-mélyföld, holland-mélyföld)
felföld	(<i>fennsík</i>) tengerszint feletti magassága 200 m felett (pl.:Bükk-fennsík, Közép-szibériai-fennsík, Tibet)
feltöltött síkság	süllyedő medencék, tengeröblök feltöltődésével keletkezik (pl.: Mississippi-alföld, Pó-síkság, Alföld)
lepusztított síkság	a külső erők (jég, víz, szél) által letarolt sík terület (pl.: Finn tóvidék)

táblás síkság

fedett ősmasszívumok (pl.: Arab tábla)

tökéletes síkság

magasságkülönbsége km^2 -enként kevesebb, mint 20 m.

tökéletlen síkság

magasságkülönbsége km^2 -enként kevesebb, mint 20-50 m.

